

СВОБОДА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА ТА УКРАЇНІ У РЕЗУЛЬТАТІ МЕДІАРЕФОРМ

У статті розглядається рівень свободи засобів масової інформації в Україні та Республіці Польща, як результат медіареформ, від початку постсоціалістичних перетворень у кінці 1980 – на початку 1990-х р., головним чином, на основі аналізу доповідей щодо цього питання міжнародних організацій з прав людини.

Ключові слова: Україна, держава, країна, засоби, медіареформи, Польща, погляд, дослідження.

В статье рассматривается уровень свободы средств массовой информации в Украине и Республике Польша, как результат медиареформ, от начала постсоциалистических превращений в конце 1980 – в начале 1990-х г., главным образом, на основе анализа докладов относительно этого вопроса международных организаций по правам человека.

Ключевые слова: Украина, государство, страна, средства, медиареформы, Польша, взгляд, исследование.

The level of media freedom in Poland and Ukraine as the result of the media reform from the beginning of the post-socialist transition in the late 1980s – early 1990s is analyzed in this article mainly on the base of reports on this issue of the international organizations in human rights.

Key words: Ukraine, state, country, means, mediareforms, Poland, view, research.

Однією з основ демократичної системи є вільні медіа, які позбавлені будь-яких ідеологічних або політичних обмежень. Саме тому демократичні трансформації так сильно потребують швидкої зміни медіа системи. В кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. перед країнами Центральної та Східної Європи, у тому числі Україною та Республікою Польщею, у процесі постсоціалістичних трансформацій постало питання про забезпечення свободи медіа, що було можливе через запровадження медіареформ. Зараз, майже два десятиліття розвитку медіа в умовах трансформації та реформування медіа сфери, можна підвести певні висновки цих процесів з точки зору досягнення рівня свободи медіа у результаті медіареформ. Звідси, метою даної роботи є порівняння рівня свободи засобів масової інформації в Україні та Республіці Польща як результат медіареформ від початку постсоціалістичних перетворень, головним чином, на основі аналізу доповідей щодо цього питання міжнародних організацій з прав людини.

Свобода медіа (freedom of the media), відповідно до західних вчених Е. Баренда та Л. Хітченса, є «свободою доповідати та обговорювати пи-

тання громадського інтересу» [1]. На думку Д. Манкекара, свобода медіа не є «ні ексклюзивним інструментом влади для маніпулювання та промоції непопулярних політичних рішень, ні приватною власністю власників газет» [2]. Б. Тріонфі вважає медіа свободу «фундаментально важливим елементом переходу до демократичного суспільства, яке засноване на повазі до закону» [3]. І. Камінські говорить про те, що «в той час, коли свобода висловлювань є серед таких прав, які повинні особливо гарантуватись у демократичному суспільстві, свобода медіа потребує особливої протекції. Без неї медіа не можуть відігравати роль громадського наглядача, показуючи факти та коментуючи події для того, щоб виявити зловживання влади» [4]. Для колишнього польського Президента Л. Валенси свобода медіа є «перш за все відповідальність» [5] засобів масової інформації.

Проблемам дотримання свободи слова та порушенням цього права у Польщі присвячені роботи польських вчених Я. Баскевіча [6], Л. Шота [7], Е. Ціборської [8] та інших. Наприклад, Р. Бартошче, надаючи визначення поняттю сво-

боди слова, зауважує, що «свобода слова не означає право відправника інформації до презентації своїх поглядів, але перш за все це право отримувача інформації на отримання інформації» [9]. Він розглядає поняття свободи слова в історичних політико-правових доктринах та, порівнюючи з практичною імплементацією цього поняття у сучасному демократичному суспільстві, підсумовує, що в своєму ідеальному уявленні свобода слова не існує на практиці. Однак, на його переконання, за умов сучасної демократії немає кращого способу контролю суспільства над владою, ніж через засоби масової інформації. Дослідник Л. Шот у своїй роботі зробив класифікацію понять, що відносяться до свободи медіа, проаналізував значення цензури та само цензури і наголосив на конфлікті свободи слова, преси й друку. З тим, щоб виявити причини різного рівня свободи медіа у країнах Європи, в тому числі постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи, Я. Баскевіч аналізує історію свободи слова та цензури в країнах Європи XVII-XIX століття. Є. Новинська [10] особливу увагу приділяє теоретичним положенням «превенційної цензури» та її практичному існуванню в положеннях польського медіа права. І. Добош спеціалізується на аналізі правових основ функціонування друкованих медіа в Польщі до та після демократизації в країні. У статті «Польське правове поле щодо преси» [11] вона аналізує нові правові рамки діяльності преси в Польщі з початку трансформації і до 1995 р., зокрема юридичні обмеження свободи медіа, що, на її думку, відповідає концепції «формальної свободи преси» на європейському континенті.

В Україні тема свободи слова знаходить відображення у працях багатьох вітчизняних дослідників та журналістів: А. Биченко [12], І. Жданова та Ю. Якименко [13], І. Гавради [14] та інших. В. Шкляр [15] говорить про те, що свобода слова є одним з основних демократичних принципів у суспільстві; С. Демченко [16] наголошує на важливості відповідальної свободи слова, заснованій на принципах моралі, а також на різних аспектах, які заважають досягненню свободи слова в Україні. Дослідник І. Гаврада аналізує політичну цензуру щодо мас медіа в Україні та говорить про те, що її наявність свідчить про недемократичності державної політики в країні у сфері засобів масової інформації. В той час як А. Биченко у своїй роботі аналізує як українські громадяни оцінюють рівень свободи слова в Україні, журналісти І. Жданов та Ю. Якименко показують свободу слова в Україні відповідно до експертних оцінок українських журналістів, які звертають увагу на наявність політичної цензури та, відповідно, на сутінки свободи слова в Україні.

Зазначимо, що історія мас медіа у демократичних суспільствах Західної Європи та Північної Америки була історією боротьби за свої права. Наприклад, перші закони по впровадженню цензури були видані Римо-католицькою церквою в 1482 р. через публікацію критичних до церкви

памфлетів. Перший індекс Папи Римського вийшов у 1559 р. Він забороняв читання певних текстів, а не тільки їх публікацію. До XVIII століття цензура газет була легітимною в інтересах держав. Тоді, після революцій кінця XVIII століття в Америці та Європі, які вплинули на всю Європу, боротьба за свободу друку та відміну цензури стала більш ефективною [17]. Дж. Кеане у першому розділі своєї монографії «Медіа та демократія» показує історію боротьби за свободу друку у країнах Заходу. Відповідно до його висновків, «довга та виснажлива боротьба за свободу друку спочатку та з найбільшим розмахом виникла в Великій Британії (звідки швидко розповсюдилася на Америку та, з меншим розмахом, на європейський континент)» [18].

Відповідно, для даного дослідження актуальним є приклад історичної боротьби за свободу медіа у Великобританії. Загально визнаним є факт того, що британські медіа боролися за свою свободу від політичних та економічних впливів, тому що у ранній ері друкованих медіа британський уряд мав прямий контроль над ними через цензуру до публікації матеріалу та ліцензування приладів друку. Та, навіть коли пряма цензура преси була скасована в 1712 р., нові форми контролю були встановлені, такі як, наприклад, економічний контроль над пресою. Як зазначають Дж. Елдрідж, Дж. Кітцінгер та К. Вільямс, навіть у середині XIX століття не було засновано свободу преси, але відбулася «радикальна зміна від державного до ринкового контролю масової комунікації» [19]. Більш того, «ринкові реформи преси супроводжувалися тим, що влада докладала більше ресурсів та розвивала нові технології маніпулювання інформаційним середовищем» [20].

Відповідно до Статті 19 Всесвітньої декларації з прав людини, свобода інформації є фундаментальним правом людини. За соціалістичних часів це право порушувалося як в Україні, так і в Польщі за двома важливими напрямками. По-перше, практика цензури виключила можливість свободи інформації, а, по-друге, принцип вільної передачі інформації незалежно від кордонів також не дотримувався.

Цікавим є погляд дослідника М. Кунчіка, який звертає увагу на те, що відсутність свободи інформації у соціалістичних країнах Європи, включаючи Польщу та Україну, абсолютно не відповідало ідеям К. Маркса та Ф. Енгельса, які були переконаними борцями за свободу друку. А К. Маркс наголошував на тому, що спочатку свобода друку складається з того, що вона не є комерційним проектом. А ось, наприклад, В. Ленін вже в 1917 р. висловив думку про те, що «свобода друку в буржуазних суспільствах включає в себе свободу багатих систематично та безперервно обманувати, деморалізувати та робити дурні з експлуатованих мас людей, бідних» [21].

Перейдемо до розгляду свободи медіа в Україні та Польщі у результаті медіареформ від початку демократичних перетворень у країнах.

Спочатку звернемось до статистичних даних з цього питання, які надають центри моніторингу медіа. Наприклад, міжнародна організація Фрідом Хауз (Freedom House) подає відповідні дані по різ-

ним країнам. Отже, їх можна узагальнити та порівняти щодо двох країн дослідження від 1994 до 2005 рр. [22], тобто більше ніж за декаду вивчення ситуації зі свободою медіа в Польщі та Україні.

Таблиця 1

Свобода медіа в Польщі та Україні (1994 – 2005 рр.)
за даними організації Фрідом Хауз (Freedom House)

Рік	Польща	Україна
2005	20(вільні)	59 (частково вільні)
2004	19(вільні)	68 (не вільні)
2003	18(вільні)	67 (не вільні)
2002	18(вільні)	60(частково вільні)
2001	18(вільні)	60(частково вільні)
2000	19(вільні)	60(частково вільні)
1999	25(вільні)	50(частково вільні)
1998	25(вільні)	49(частково вільні)
1997	27(вільні)	49(частково вільні)
1996	21(вільні)	39(частково вільні)
1995	29 (вільні)	42(частково вільні)
1994	30 (вільні)	44 (частково вільні)

Таблиця «Свобода медіа в Польщі та Україні» представляє оцінки свободи засобів масової інформації у країнах дослідження від початку 1990-х рр. експертами Фрідом Хауз (Freedom House). Нагадаємо, що відповідно до їх оцінок, бали від «0» до «30» означають «вільні медіа» в країні, від «31» до «60» – «частково вільні» медіа та від «61» до «100» – «не вільні медіа».

Таким чином, як видно з таблиці «Свобода медіа в Польщі та Україні», наведеній вище, що узагальнила та представила дані для порівняння, Польща визначається як країна, яка має «вільні медіа» кожного року оцінок Фрідом Хауз (Freedom House) з середнім балом у «22,4». Більш того, рівень свободи медіа кожного року поступово покращувався: від «30» балів у 1994 р. до «20» балів у 2005 р.

На протигагу Польщі, українські медіа оцінюються як «частково вільні» за той самий проміжок часу з середнім балом у «54». До того ж, кожного року оцінок свобода медіа погіршувалася в Україні: від рівня в «44» бала у 1994 р. до «59» у 2005 р. Особливу увагу потрібно звернути на роки 2000, 2001 та 2002, коли оцінка свободи українських медіа була на межі між «частково вільними» та «не вільними» медіа, і врешті-решт досягла рівня «не вільних медіа» в 2003 р. Відповідно до пояснень експертів Фрідом Хауз (Freedom House), «рейтинг свободи медіа в Україні знизився від рівня «частково вільних» до «не вільних» медіа через державну цензуру електронних медіа, постійні переслідування та порушення діяльності незалежних медіа та нездатність влади ефективно розслідувати атаки проти журналістів» [23].

У 2005 р. українські медіа були визнані як «частково вільні» з балом «59». Ця зміна в оцінках свободи медіа була результатом Помаранче-

вої революції в Україні, зміною політичних еліт у країні та їх відносин з медіа. Не тільки Фрідом Хауз (Freedom House) звертає увагу на позитивний вплив Помаранчевої революції та зміни політичних еліт на свободу медіа в Україні, але й інші міжнародні правозахисні організації. Так, Хьюман Райтс Вотч (HRW) наголосила на підвищенні рівня свободи медіа ще під час революції [24]. До того ж після інавгурації Президента Ющенка в 2005 р., ця організація наголосила на потребі надання пріоритету для прогресу в певних областях, у тому числі й «свободи медіа ... та прав людини» [25] у своєму листі українському Президенту. Загалом, словами А. Каратницького [26], одним із головних завдань за президентства В. Ющенко буде медіареформа.

Важливо відзначити, що організація Хьюман Райтс Вотч (HRW) систематично у своїх доповідях наголошувала на тому, що в Україні немає свободи засобів масової інформації та заохочувала міжнародну спільноту до прийняття певних мір щодо цього. Так, у 2003 р. вона рекомендувала, щоб «міжнародні організації, такі як Рада Європи та ОБСЄ продовжували надавати допомогу українському уряду та контролювати його діяльність щодо забезпечення свободи слова» [27] в Україні. У тому ж році Хьюман Райтс Вотч (HRW) заявляла про те, що «Європейський Союз повинен поставити умову Україні продовжувати поглиблювати свої відносини з країною у разі очевидного прогресу українського уряду в гарантуванні свободи висловлювань» [28] в Україні. Крім того, організація запропонувала головні напрямки для забезпечення свободи медіа в Україні: запобігання та покарання офіційної медіа цензури, ліквідація довільних адміністративних та правових дій проти медіа, особливо телевізійних станцій, припинити насилля проти жур-

налістів в Україні. Ці оцінки рівня свободи медіа Хьюман Райтс Вотч (HRW) можна порівняти з відповідними оцінками Фрідом Хауз (Freedom House) у той же 2003 р., який вперше з часу української незалежності надав українським медіа оцінку не «частково вільні», а «не вільні медіа». Таким чином, оцінки свободи засобів масової інформації в Україні порівняно схожі відповідно до різних міжнародних організацій та експертів, які наголошують на проблемі зі свободою медіа в Україні.

Підсумуємо.

За період дослідження виявлено, що загалом Україна не має репутації існування свободи мас медіа, в той час як свобода засобів масової інформації в Республіці Польща є одним із найбільших польських досягнень у постсоціалістичних перетвореннях країни. Так, у результаті узагальнення та порівняння статистичних даних міжнародної організації Фрідом Хауз (Freedom House) щодо свободи медіа в Україні та Республіці Польща з 1994 по 2005 рр., Польща визначається як країна, яка має «вільні медіа» кожного року оцінок Фрідом Хауз (Freedom House), більш того, рівень свободи медіа кожного року поступово покращувався. На противагу Польщі, українські медіа оцінюються як «частково вільні» за той самий проміжок часу (до того ж, кожного року оцінка свободи медіа погіршувалася в Україні до 2004 р.), після якого відбулося незначне покращення свободи засобів масової інформації в Україні. Потрі-

бно зазначити, що й інші міжнародні та національні організації з прав людини, такі як: Хьюман Райтс Вотч (Human Rights Watch), Українська Гельсінська спілка з прав людини тощо, щорічні доповіді яких були проаналізовані, також наголошують на проблемі зі свободою мас медіа в Україні.

Важливо відзначити, що історія мас медіа у демократичних суспільствах Західної Європи та Північної Америки була історією боротьби за свої права та свободу преси, що спочатку та з найбільшим розмахом виникла у Великобританії, а пізніше швидко розповсюдилась на Північну Америку та, з меншим розмахом, на Європейський континент. Таким чином, приклад історичного становлення свободи медіа у Великобританії та інших країн Європи та Північної Америки показує ідентичні проблеми у країнах постсоціалістичних перетворень Центральної та Східної Європи кінця ХХ століття, в тому числі в Україні та Республіці Польща, наприклад, боротьбу спочатку проти офіційної, а потім неофіційної цензури з боку керуючої політичної еліти. Звідси можна зробити висновок про те, що «за свободу слова та свободу медіа потрібно боротися знову і знову та постійно їх захищати» [29] у демократичних суспільствах, а особливо це стосується нових демократій Європи, адже зміна взаємовідносин влади та засобів масової інформації, а також становлення свободи медіа є довготривалим процесом, що вимагає подальшого ґрунтовного вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Barendt E. and Hitchens L. Media law. Cases and materials. – Great Britain: Pearson Education Limited, 2000. – P. 1.
2. Mankekar D.R. Whose freedom? Whose Order? A plea for a New international order by Third World. – India: Clarion Books, 1981. – P. 185.
3. Trionfi B. Freedom of the media in Central and Eastern Europe // Media and politics. Conference papers on the interplay of media and politics (Edited by Bajomi-Lazar P. and Hegedus I.). – Budapest: New Mandate Publishing House, 2001. – P. 94.
4. Kaminski I.C. Applying Western media law standards in East Central Europe // Reinventing media. Media policy reform in East-Central Europe (Edited by Sukosd M. and Bajomi-Lazar P.). – Budapest: Central European University Press, 2003. – P. 66.
5. Walesa L. O mediach // Kontrowersje wokół transformacji prasy polskiej (1989-1992). Materiały pomocnicze do najnowszej historii dziennikarstwa. T. XXIII (pod red. A. Słomkowskiej). – Warszawa: Dom Wydawniczy i Handlowy «ELIPSA», 1993. – S. 7.
6. Baskiewicz J. O cenzurze i wolności prasy // Piecioletnie Transformacji Medio'w (1989-1994). Materiały Pomocnicze do Najnowszej Historii Dziennikarstwa (pod red. Aliny Słomkowskiej). T. XXV. – Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA, 1995. – P. 32-34.
7. Szot L. Prawna reglamentacja wolności dziennikarzy w Polsce po 1989 r. // Środki masowej informacji w Polsce po likwidacji instytucji cenzury (1999-2000) (pod red. naukowa J. Adamowskiego). – Warszawa: Instytut Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2000. – S. 61-88.
8. Ciborska E. Wolność słowa czy jej ukryta reglamentacja w III Rzeczypospolitej // Środki masowej informacji w Polsce po likwidacji instytucji cenzury (1999-2000) (pod redakcją naukową J. Adamowskiego). – Warszawa: Instytut Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2000. – S. 89-102.
9. Bartoszcze R. O wolności wypowiedzi // Media, Władza, Prawo [pod red. Marii Magoskiej]. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005. – S. 39.
10. Nowin'ska E. Media jako czwarta władza? Co na to prawo? // Media, Władza, Prawo (pod red. M. Magoskiej). – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005. – S. 9-19.
11. Dobosz I. Polskie prawo prasowe // Media i dziennikarstwo w Polsce 1989–1995 (pod red. G.G. Koppera, I. Rutkiewicz, K. Schliep). – Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczych Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1996. – S. 174-201.
12. Биченко А. Свобода слова в Україні в оцінках українських громадян // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 11. – С. 38-41.
13. Жданов І., Якименко Ю. Сутінки свободи слова (свобода слова і політична цензура в Україні в експертних оцінках українських журналістів) // Дзеркало тижня. – 2002. – 7 грудня – № 47. – С. 3.

14. Гаврада І. Цензура як прояв недемократичності державної політики України у сфері засобів масової інформації // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 95-105.
15. Schklar V. Freedom of press: paradoxes and paradigms // The role of local and regional media in the democratization of the Eastern and Central European societies (Edited by J. Adamowski, M. Jablonowski). – Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2001. – P. 37.
16. Демченко С. Ціна слова, його свобода не означає свободу від моралі та відповідальності // Журналіст України. – 2003. – № 1 – 2. – С. 17-20.
17. Kunczik M. Media and democracy: Are western concepts of press freedom applicable in new democracies? // Media and politics. Conference papers on the interplay of media and politics (Edited by Bajomi-Lazar P. and Hegedus I.). – Budapest: New Mandate Publishing House, 2001. – P. 63-66.
18. Keane J. The Media and Democracy. – UK: Polity Press, 1991. – P. 8.
19. Eldridge J., Kitziinger J. and Williams K. The mass media and power in modern Britain. – Oxford: Oxford University Press, 1997. – P. 12.
20. Там само. – P. 22.
21. Kunczik M. Media and democracy ... – P. 63, 80.
22. Data from www.freedomhouse.org/research/ratings.XLS.
23. Freedom House Report on Media Freedom 2003 // www.freedomhouse.org/pfs2003/pfs2003.pdf.
24. Ukrainian media asserts independence but risks remain // Human Rights Watch, December 24, 2004 / <http://hrw.org/english/docs/2004/12/24/ukrain9931.htm>.
25. Letter to President Yushchenko. Opportunity for reform: human right agenda for Ukraine // Human Rights Watch, January 2001, 2005 <http://hrw.org/english/docs/2005/01/21/ukrain10012.htm>.
26. Karatnycky A. Ukraine's Orange Revolution // Foreign Affairs. – Volume 84, № 2, March – April 2005. – P. 49.
27. Ukraine: Informal political censorship // Human Rights Watch, March 17, 2003 / <http://hrw.org/english/docs/2003/03/17/ukrain5403.htm>.
28. Ukraine: EU Should press for rights commitments at Summit // Human Rights Watch, October 7, 2003. <http://hrw.org/english/docs/2003/10/07/ukrain6433.htm>.
29. Kunczik M. Media and democracy ... – P. 67.

Рецензенти: Багмет М.О. – доктор історичних наук, професор;
Ляпіна Л.А. – кандидат політичних наук, доцент.

© Палагнюк Ю.В., 2007

Надійшла до редколегії 15.11.2007 р.